

БРАТСЬКИЙ “ЕПІЗОД” В ІСТОРІЇ БЕРЕСТЕЙСЬКОГО СОБОРУ 1594 Р.

Берестейському собору 1594 р. присвячена певна література, яка реконструює розвиток унійного процесу, а також характеризує інституційний устрій Київської митрополії, в контексті так званої соборної традиції церкви. Водночас істориків завжди цікавив братський чинник у генезі Берестейської унії, а, зокрема, розгляд засад та практики діяльності церковних братств на архієрейських соборах першої половини 90-х рр. XVI ст.

Один із перших істориків унії, митрополит Макарій (Булгаков) уважав, що собор, який відкрився в Бересті 24 червня 1594 р., не мав правової легітимності, позаяк король Сигізмунд III – верховний патрон і господар церкви – перебував у той час у Швеції. Усвідомлюючи неординарність ситуації, що склалася, учасники собору вирішили зайнятися унормуванням нагальних справ церковного життя, що тогочасним правом не заборонялося. Таким чином, прийняті ухвали набували статусу ієрархічних (пастирських) розпоряджень, а не соборових декретів. Відтак, єпископат на чолі з митрополитом прийняв основний документ, який передбачалося затвердити через рік на соборі 1595 р. Проте, згаданий документ Макарій (Булгаков) назвав соборним¹. Він стосувався майже винятково діяльності церковних братств і був відповіддю на інструкцію, яку привезли до Берестя віленські братчики². Надалі дослідники традиційно називали документи, прийняті наприкінці червня 1594 р., соборними, однак сам собор продовжують уважати неформальним³.

Собор 1594 р. був фактично, “зібранням трьох ієрархів”, оскільки на ньому були лише Михайло Рагоза, Іпатій Потій та Кирило Терлецький. Відомо також, що до Берестя з’явилася чимала кількість духовенства та архімандритів, численними були й делегації від різних братств. Як уже мовилося, делегати з Вільна привезли важливе джерело – інструкцію послів на собор⁴, у якій була викладена програма наступних церковних реформ. Вона передбачала посилення ролі братств та, відповідно, мирян у церкві, обмеження влади кліру, корінну перебудову внутрішньоцерковних відносин. 24.06.1594 р. у соборній грамоті⁵, яка була реакцією на інструкцію віленських братчиків, підтверджувалися статус і права організацій мирян, упорядковувалися стосунки з духовенством, заторкувалося питання розвитку шкільництва та книгодрукування, проте, назагал, собор у багатьох принципових питаннях не пішов на зустріч мирянству.

Очевидно, під час (чи наприкінці) роботи собору відбулася відома зустріч єпископів у Сокалі, на якій було прийняте унійне рішення (так звані сокальські артикули унії). З огляду на те, що інформація про собор є розпливчатою, а підписи під унійними документами збиралися окремо, дехто з дослідників навіть вважає, що собору, швидше за все, не було⁶.

1.07.1594 р. митрополит екскомунікував (повторно) Гедеона Балабана⁷, 2.07.1594 р. він відправив із Берестя чотири листи: до львівського єпископа, котрий не з’явився на собор, до львівського братства, до рогатинських міщан і до львівських греків (усі вони повідомлялися про акт екскомунікації)⁸. Того ж дня був написаний лист митрополита

до канцлера і великого коронного гетьмана Я. Замойського, у якому повідомлялося, що М. Рагоза вислав із Берестя до нього К. Терлецького (очевидно, йшлося про прийняття схвалення ухвал собору, в тому числі й у стосунку до братств)⁹. Зміст віднайденого листа, на мій погляд, фіксує дату завершення соборних нарад. Таким чином, з досить великим відсотком упевненості можна говорити про те, що собор відбувся у період із 24 червня до 2 липня 1594 р.

У ході нарад-засідань відбулася непомітна подія: 28.06.1594 р. соборною грамотою Михайло Рагоза затвердив братство у Любліні при церкві Преображення Господнього¹⁰. На другий день, 29.06.1594 р., Іпатій Потій видав грамоту для Бельського Богоявленського братства, яке перебувало на канонічній території його єпархії¹¹. У зв'язку з тим, що К. Терлецький не підписав головної соборної грамоти, а в грудні 1594 р. рішуче відмежувався від собору та його ухвал, дехто з дослідників характеризує ситуацію як розкол у середовищі ієрархії¹².

У літературі з історії собору митрополичій грамоті для люблінського братства особлива увага не приділялась, з огляду на резонансність порушеного братствами питання про становище в церкві. Наприклад, М. Дмитрієв акцентує передовсім на контекстах наростання конфліктів у середовищі ієрархії, найгучнішим серед яких були, очевидно, незгоди між митрополитом і львівським єпископом на ґрунті ставлення до ставропігії львівського братства (начебто на соборі 1594 р. розходження між ієрархами ще більше посилювались, коли лише Іпатій Потій підтримав митрополита). До того ж, на цьому соборі досяг найвищої точки конфлікт ієрархії з мирянами. Уявлення про генерування унійної ініціативи на вказаному ґрунті підсилюється досить категоричним формулюванням М. Дмитрієвим висновків: "...львівське та інші братства претендують на главенство в церкві і всеохоплюючий контроль діяльності духовенства. Фактично мова йде про спробу узурпації церковної влади братствами"¹³. Наслідком цього було начебто, прискорення унійного процесу¹⁴.

У монографічній праці С. Лукашової, зроблено досить виразну спробу аналізу діяльності митрополита Михайла Рагози у стосунку до братств Київської митрополії, яка, в цілому, характеризується як прихильна. Зокрема, архієрей послідовно підтримував львівське братство у його боротьбі з владикою Гедеоном Балабаном. Згадуючи митрополічу грамоту для люблінського братства (названою уставною), дослідниця відзначає її подібність до статуту для львівського Богоявленського братства, але не дослівну. До відмінних положень С. Лукашова відносить декларування митрополитом вірцевості аж трьох братств, а також спробу регламентації стосунків між урядами митрополита і єпископа та братством. Дослідниця також відзначила відсутність на соборі холмського владики Д. Збіруйського, функції якого начебто перебрав митрополит, втрутившись у канонічні справи холмської кафедри¹⁵.

Характеризуючи діяльність Берестейського собору 1594 р., а також інструкцію віленського братства (названу братським планом оновлення церкви), С. Лукашова услід за М. Дмитрієвим вважає, що у випадку прийняття згаданого плану мала відбутися "повна капітуляція церковної ієрархії перед братствами", позаяк поза організаціями мирян у формі ставропігії, інші форми парафіяльного та братського життя не дозволялись. Своєю чергою, ієрархія втратила б будь-який контроль над мирянами¹⁶. Забігаючи наперед, зазначу, що згаданий висновок є звичайним перебільшенням, позаяк єпископські братства, незважаючи на згадані та інші застереження, засновувались і до, і після названих подій¹⁷.

Варто також зазначити, що в науковій літературі факт “заснування” люблінського братства у 1594 р. вважається майже хрестоматійним¹⁸. Однак, як буде показано нижче, характер митрополичого листа був значно іншим: фактично, ієрарх благословив уже наявне братство, підтвердивши його ставропігійні права.

Щодо території Холмської єпархії, до якої належали руська церква і парафія Св. Спаса / Преображення Господнього в Любліні, то тут у XVI ст. найранішим вважається засноване 1589 р. братство у Красноставі¹⁹. Затверджене 1594 р. люблінське братство було фактично другим за чергою. А. Гіль вважає, що люблінське братство при Преображенській церкві існувало раніше офіційної дати його затвердження: як свідчить згадка в тексті митрополичого надання, а також пізніша традиція, братство благословив ще патріарх Йоаким 1586 р., а 1588 р. його підтвердив патріарх Єремія II, однак воно змогло уконституюватися пізніше²⁰. Інші мирянські організації на терені єпархії в джерелах не фіксуються (С. Лукашова навела поодинокі згадки про існування братства в Белзі, представники якого начебто були присутніми на соборі 1594 р., однак насправді в грамоті собору в числі братств, представлених на церковному форумі, значиться не Белзьке, а “Бельське” братство)²¹.

На мою думку, приклад Любліна демонструє досить цікаву практику, пов’язану не тільки з пригадуванням у так званих уставних документах братств час їх затвердження патріархами, але й зі ставленням до цього вищої влади церкви. Тут маємо рідкісний випадок, коли затвердження братства було вчинене найвищою інстанцією Київської митрополії – архієрейським собором (хай і з урізаною юрисдикцією), причому, затверджувалася ставропігійна форма організації мирян. Водночас особливістю початкового етапу братського руху на Холмщині можна вважати його фактичну незалежність від місцевого єпископа Діонісія Збируйського, що може бути додатковим аргументом на користь думки про поширення ставропігійних прав на території єпархії. Так, наприклад, статут красноставського братства був цілковито запозичений зі статуту львівського братства. Назагал, фундаційні документи церковних братств Холмщини тієї пори не містять розширених формулярів статутів. Можливо, саме цим пояснюється тривала відсутність братства в стольному місті єпархії Холмі, де воно з’явилося вже в унійний період, у 1617 р.²²

Варто також відзначити, що джерела до історії діяльності собору 1594 р. не збереглися компактно і цілісно. Фактично, вони віднаходились час від часу в складі досить різних джерельних збірок та інституцій. Різним є і їх походження та, назагал, ступінь оригінальності. Так, наприклад, “головна” соборна ухвала від 24.06.1594 р. збереглася у двох списках: згаданого кириличного списку з архіву Полоцької консисторії, а також польськомовного “старого” списку-перекладу з митрополичого архіву²³. Митрополича грамота на засудження Гедеона Балабана від 1.07.1594 р. збереглася в архіві львівського братства у вигляді пергаментного оригіналу, а також руськомовного і польськомовного списків, зроблених з оригіналу²⁴. Згадані листи митрополита до львів’ян також збереглися в оригіналах²⁵. До слова, існує чернетка тез виступу М. Рагози на невідомому соборі, датована не раніше 24 червня 1594 р.²⁶ Щодо наративних джерел до історії собору 1594 р., побутує припущення, що один із фрагментів Баркулабівського літопису наświetлює перебіг саме цієї події²⁷.

Соборна грамота митрополита Михайла Рагози для люблінського братства, яка є предметом уваги цієї статті, давно відома в історіографії. Так, ще 1883 р. її текст був опублікований київським істориком О. Левицьким у складі збірки джерел про церковно-релігійні відносини “Юго-Западной Руси” XIV – XVII ст.²⁸ Джерело публікувалося

за його облятою в актових книгах Головного Люблінського трибуналу (запис 1603 р.). Однак опублікована грамота була тоді вміщена до королівського привілею від 22 квітня 1596 р., виданого під час вального сейму у Варшаві. З'ясувалося, що архієрейський декрет був затверджений королем. Як свідчить закінчення джерела: "Который то листъ привилей его королевское милости, на паркгамине писаний, за прозбою прерочоныхъ особъ, тотъ привилей подавающихъ, увесь съ початку аж до конца до книгъ справъ головныхъ трибунальскихъ воеводства Волынского есть уписанъ". Згідно із зібраною інформацією, цей документ в оригіналі (королівська грамота на пергаменті) зберігається нині в "AGAD" у Варшаві, у фонді Замоїських²⁹. Отже, варшавський документ містить досліджувану грамоту в складі королівської підтверджувальної грамоти, що є, зрозуміло, первинним до обляти, опублікованою О. Левицьким. Однак у стосунку до віднайденого оригіналу митрополичої грамоти, про який інформація дотепер була відсутньою, згаданий документ також має вторинне значення.

Мої пошуки призвели до віднайдення оригіналу грамоти М. Рагози для люблінського братства, який зберігся у збірці рукописів Національного музею у Львові імені Митрополита Андрея Шептицького³⁰. Зміст документа слід розглядати в контексті закономірностей розвитку братського руху в останній чверті XVI ст., беручи до уваги його відмінності на території різних єпархій, а також враховуючи існування двох основних форм організації братств – ставропігійської та єпископської юрисдикцій.

Як уже зазначалося, грамота має характер формальної соборної ухвали, про що чітко сказано в кількох її частинах, у яких ідеться про "з'їзд духовний", зібраний із дозволу митрополита, "священний собор наш", нарешті – "з'їзд наш соборний". Позаяк собор 1594 р. не мав королівського дозволу, грамоту для люблінського братства потрібно радше кваліфікувати як пастирський лист митрополита, виданий під час роботи собору. На це вказує і та обставина, що інші два єпископи – учасники собору (Іпатій Потій і Кирило Терлецький), які згадуються в документі, своїх підписів під грамотою не поставили.

У вступній частині митрополит з великою повагою згадує люблінського преображенського ієрея Саву Петровича як "сослужителя", а також благочестивих та христолубивих городян (руських парафіян) Любліна (надалі уточнюється, що про таке затвердження митрополита просили люблінські парафіяни). Цікаво, що в основній соборній грамоті-ухвалі, у якій перелічуються представники братств, люблінське братство відсутнє³¹. Прикметно, що М. Рагоза називає спочатку свою юрисдикцію над люблінською церквою, і лише потім – Холмської кафедри. Акцентую увагу на тому, що в тексті мовиться про благословення братства. Наступна важлива заввага стосується прохання люблінців на затвердження чину братства, уже дозволеного раніше патріархом Єремією (немає сумніву, що воно мало бути ставропігійним) за зразком львівського, віленського і берестейського мирянських (також ставропігійних) згромаджень. Щодо берестейського братства, то воно назване як таке, що існує при соборній церкві Св. Миколая.

Дозволяючи саме таке братство, митрополита грамота далі регламентує засади діяльності братства. Отже, М. Рагоза передавав церкву зі всіма ґрунтами та пожитками в "завідане и опатрене" парафіянам, що передбачало також "виховане" священика, тобто його матеріальне утримання. А далі митрополит підтвердив ставропігійний статут братства, наданий йому раніше, спираючись на авторитет і канонічну владу собору. Тут йому не зашкодила відсутність холмського єпископа, канонічність ухвали підсилювалася присутністю "иних" архімандритів та ігуменів. Воля архієпископа була безумовною,

їй мав підкоритися холмський єпископ, а також наступники кафедри і церковного уряду. Далі згадується благословення холмського єпископа як другорядне.

Чимало місця в грамоті відведено перерахунку норм християнської моралі, якими мають керуватися братчики, а також норм братської поведінки (співжиття між братчиками). На перший погляд, джерело приділяє достатню увагу священикам: воно згадує чесних, православних, богоугодних і некорчемних отців, при яких має розвиватися шкільна наука для “чад своїх”, відбуватися піклування про убогих пришельців, для яких має бути облаштований шпиталь, про шпитальну братську маєтність. Архієрей не забув і про братську взаємодопомогу, особливо норму провів братчиків до гробу, обов’язок роздачі милостині убогим та ін. Порушників мав судити і відлучати від церкви холмський єпископ, у випадку його відсутності – тамтешній намісник із братським священиком. Фіксація братського священика є симптоматичною, адже ставропігія братств значною мірою базувалася на виборності братських священиків. Визнаючи авторитет ставропігійних братств, митрополит у цьому випадку говорить про це досить стисло, навіть побіжно, адже згадана норма давно набула поширення (приміром, у віленському братстві Св. Трійці, яке знаходилося під патронатом архієпископа, з цим давно змирилися). Митрополит критикує “безчинні” братства, що також в архієрейських нормативних документах було усталеним. Джерело закінчується переліком досить стандартних різноманітних кар порушникам волі архієпископа.

На мою думку, згадану грамоту потрібно порівнювати з листами-грамотами для інших братств, затверджених М. Рагозою, а також урахувувати іншу документацію (в тому числі й листи), надіслані ним братчикам (переважно львівським) у період його десятирічного урядування Київською митрополією (за нашими підрахунками, таких документів налічується декілька десятків). До слова, більшість братських документів митрополита датується доберестейським періодом, що є зрозумілим, адже жодне братство Київської митрополії, навіть із території митрополичої архієпархії, не підтримало Берестейську унію 1596 р., яка набула легітимності лише завдяки участі в соборі митрополита.

Дослідники неодноразово наголошували на прихильності митрополита М. Рагози до братського руху. Однак у жодній праці не простежено ні генезу, ні масштаби, ні навіть хронологію розвитку згаданого патронатства. Акцентую на тому, що увага митрополита була сконцентрована на братствах Львівської єпархії, а не тільки, скажімо, на львівському Успенському братстві. Причому, перші “братські” акти новопоставленого митрополита, який був інтронізований 1 серпня 1589 р., датуються вже груднем того року. Так, 7.12.1589 р. він підтвердив права львівського Успенського братства на Онуфрійський і Унівський монастирі, 28.12.1589 р. затвердив о. Василя сповідником Успенської церкви, 29.12.1589 р. попросив львівського владика не втручатися в справи братської школи³². Згадані та інші декрети митрополита не стосувалися принципових організаційних засад діяльності братств: фактично, вони фіксували становище, що вже склалося. Водночас М. Рагоза постійно втручався в боротьбу між львівським владикою і Успенським братством, майже однозначно ставши на бік останнього.

Не так давно вважалося, що першим спеціальним декретом, яким М. Рагоза благословив нову мирянську організацію, є митрополича грамота для львівського передміського братства при церкві Богоявлення Господнього, видана у січні 1591 р. Однак існує більш ранній братський декрет: 20 червня 1590 р. на соборі в Бересті митрополит підтвердив братство Різдва Пресвятої Богородиці в Рогатині³³. Тут бачимо першу фіксацію поглядів митрополита на природу братського руху, апелювання до

авторитету патріархів Йоакима та Єремії, а також визнання пріоритету львівського та віленського братств. Водночас архієпископ засудив спротив львівського єпископа Гедеона Балабана і, відповідно, взяв на себе функції патрона місцевих братств (у цьому випадку – і рогатинського), дозволивши їм вибирати священиків (нагадує, що згадана прерогатива була однією із головних засад ставропігійних прав). Дозволялося також вибирати вчителів братських шкіл, а також благословлялася діяльність братства на користь храму та парафії, схвалювалася чітка харитативна складова. Низка вимог висувалася до уряду священства, а також до якостей кандидатів. Наприкінці січня 1591 р. М. Рагоза відвідав Рогатин³⁴.

У згаданому привілеї митрополит запровадив традицію свого патронатства над братствами, яка зводилася до загального схвалення ставропігійних засад їх організації. Відтак, нові статuti не надавалися, але обумовлювалися головні вимоги до діяльності мирянських організацій. Зв'язок митрополичої грамоти для рогатинського братства з пізнішою грамотою для люблінської мирянської спільноти є незаперечним і підтверджується сюжетними повторами.

Наступне братство, яке скористалося з прихильності митрополита, утворилося при львівській церкві Богоявлення. Як вже мовилося, воно було засноване архієрейським декретом від 26.01.1591 р.³⁵ Надання не вміщує статutu, але воно чітко фіксує головні ставропігійні норми, в т. ч. – право виборності священика. Цікаво, що згаданий митрополичий декрет майже ідентичний з підтверджувальною грамотою патріарха Єремії для львівського Успенського братства (1589 р.). Надалі єпископ Гедеон Балабан перепідпорядкував це братство своїй юрисдикції.

Важливі митрополичі надання були видані у червні 1590 р. на Берестейському соборі – першому з черги після інтронізації Михайла Рагози, який у січні того року вперше відвідав із візитаційною метою Львівську єпархію і налагодив приязні стосунки з місцевими братствами. Декілька соборних ухвал не стосувалися принципових засад організації братств, за винятком застережень щодо поширення несанкціонованих мирянських організацій. Соборні рішення, прийняті у жовтні 1591 р., підтверджували прерогативи львівського Успенського братства, надані йому патріархами, які постійно оскаржував і порушував львівський владика. Знову ж таки, братське питання виникало на соборах винятково чи то у зв'язку з непокорюю окремих львівських братчиків, чи з причини непослуху митрополитові львівського єпископа, який, зрештою, зазнав екскомунікації. Лише в пастирському листі, загально датованому 1592 р., архієрей, згадуючи соборні ухвали, благословив братства, затверджені патріархом Єремією II на ставропігійських засадах. Саме тут проглядається досить чітка позиція митрополита, який переймався станом храмів, шкільництва (словенська і грецька мови), друкарства. У згаданих питаннях прогресувало львівське братство, яке своїм коштом вимурувало церкву, уфундувало школу і друкарню, розпочало спорудження інших будинків, у тому числі й шпиталю. Отже, такий досвід зазнав всілякого схвалення. Митрополит звертався за допомогою у згаданій справі до панів (магнатів і шляхти)³⁶.

Позицію М. Рагози ілюструє і ухвала Берестейського собору 27.10.1591 р., якою виправдовувався священик Василь, що постраждав від Г. Балабана, а церковне братство в Гологорох (Львівський крилос) отримало благословення і затвердження своїх статutu і порядків, аналогічних до норм львівської ставропігії³⁷.

Немає сумніву, що митрополит М. Рагоза підтримував ставропігію братств, підтверджену патріархом Єремією II. Наприклад, відомо, що 20.09.1589 р. патріарх, перебуваючи в Красному Ставі, затвердив місцеве братство Св. Трійці. У згаданій

надавчій грамоті будь-які статутні положення відсутні, але чітко сказано про те, що місцеві міщани показали йому грамоту патріарха Йоакима для львівського братства, зажадавши аналогічних прерогатив. Пославшись на відповідність львівського статуту апостольським правилам, Єремія благословив місцеве братство³⁸. Таким самим шляхом йшов висвячений патріархом Михайло Рагоза, підписуючи короткі грамоти, які не уміщували статутів. Так само, немає потреби сумніватися в тому, що йдеться про підтримку ставропігійської форми братського руху.

Згадка в грамоті для люблінського братства берестейської мирянської організації є не випадковою. Тут нагадаю, що місцеве братство при Миколаївському соборі в Бересті було дозволене королівською грамотою 28.01.1591 р.³⁹, формальних правових рис воно набуло підтверджувальним актом 11.10.1592 р.⁴⁰ Фактично, маємо єдиний приклад піднесення братства з-поза меж Львова та Вільна до їх рівня.

Однак більш вражаючим є те, що згадана грамота Іпатія Потія 1594 р. для бельського братства⁴¹ дублює практично всі норми братської організації, уміщені у вище аналізованій грамоті Михайла Рагози для рогатинського братства 1590 р., причому місцями запозичення мають характер фраземного копіювання. Тепер зрозуміло, що Іпатій Потій, розбудовуючи свої стосунки з церковними братствами, перебував під безумовним впливом митрополита Михайла Рагози.

Насамкінець зазначу, що грамота Михайла Рагози для люблінського братства демонструє ще один яскравий приклад поширення організації мирянських організацій на ставропігійських засадах. Митрополит підтримував не тільки львівську ставропігію чи віленське братство. Його увага зосереджувалась на мирянських організаціях західних єпархій митрополії. Цікаво, що братські організації на території митрополічії єпархії не привернули його особливої уваги, за винятком віленського братства Св. Трійці⁴². Симптоматичною у згаданій площині є головна соборна грамота 1594 р., яка підтверджувала наявчі патріарші ставропігії, забороняла єпископські братства, підпорядковувала ставропігійні братства єпископату, за винятком львівської Успенської церкви і Святоонофріївського монастиря, підтверджувала права і свободи віленських братських священиків і дияконів під благословенням архієпископа, затверджувала дві “соборні” братські школи (віленську і львівську) під юрисдикцією архієпископа, дозволяла малі школи при інших братствах⁴³.

Відсутність на соборі 1594 р. холмського владика Діонісія Збируйського не викликає якихось докладніших рефлексій, адже собор не мав офіційного статусу. Варто все ж згадати, що холмський єпископ регулярно підписував практично всі унійні документи, однак нічим особливим себе не проявляв. Привертає увагу та обставина, що Д. Збируйський мав складні стосунки з місцевим соціумом, а матеріальне становище його кафедри було вкрай важким. Так, дослідник історії Холмської єпархії В. Площанський показав, що холмський єпископ у 90-х рр. XVI ст. вів численні судові процеси з різними кредиторами та родичами, а також захищався від обвинувачень у скоєнні різноманітних злочинів. На початку 1594 р., згадані судові процеси активізувались і проводились упродовж всього року⁴⁴. Як і в інших єпархіях, доводилося захищатися в судовому порядку. Як з'ясовує пізніше листування І. Потія з королем, зокрема, лист від 16.12.1603 р., написаний у зв'язку з вакансією на Холмську кафедру після смерті єпископа, і наприкінці життя, він мав великі матеріальні труднощі. Маючи лише доходи з кафедри (“з вітваря і попів”), а також кількох хлопів, Д. Збируйський помер у великих злиднях⁴⁵. Численні джерела, які ілюструють матеріальне становище Холмської кафедри, не дозволяють з'ясувати, чи мала вона взагалі маєтності (так зв.

церковні села, якими управляв кафедральний крилос)⁴⁶. Якщо напавду їх не було, то єпископові було важко забезпечувати діяльність свого уряду. Відтак проблемними були й поїздки за межі владництва.

Історія Берестейського собору 1594 р. потребує пильнішої уваги істориків, за умови докладного критичного вивчення всієї сукупності джерельних свідчень, скрупульозного аналізу збережених джерел. Публіковане тут джерело – лише крок на шляху реалізації окресленого завдання. Грамота публікується відповідно до норм, прийнятих в українській археографії.

¹ Макарий (Булгаков), митр. История русской церкви. – Кн. 5: Период разделения русской церкви на две митрополии. История Западнорусской, или Литовской, митрополии (1458-1596). – М., 1996. – С. 300-302.

² Соборна ухвала вперше опублікована у: Акты Западной России (далі – АЗР). – Т. IV. – Спб., 1851. – № 48. – С. 67-69.

³ Див., напр.: Kempa T. Metropolita Michał Rahoza a unia brzeska // Klio. Czasopismo poświęcone dziejom Polski i Powszechnym. – Toruń, 2002. – № 2. – S. 63.

⁴ Архивъ Юго-Западной Россіи, издаваемый Временной комиссіею для разбора древнихъ актовъ состоящей при Киевскомъ, Подольскомъ и Волынскомъ генераль-губернаторе (далі – Арх. ЮЗР). – Ч. 1. – Т. 10. – К., 1904. – С. 497-499.

⁵ АЗР. – Т. IV. – № 48. – С. 67-69.

⁶ Дмитриев М. Между Римом и Царьградом. Генезис Брестской церковной унии 1595 – 1596 гг. – М., 2003. – С. 210.

⁷ Monumenta Confraternitatis Stauropigianae Leopoliensis (далі – MСSL). – Leopoldis, 1895. – Т. 1. – Nr 315. – P. 520-524; Арх. ЮЗР. – Ч. 1. – Т. 10. – № 51. – С. 96-101.

⁸ MСSL. – № 316. – P. 525; № 317. – P. 526-527; № 318. – P. 528; № 319. – P. 529-530.

⁹ Уперше інформація про джерело подана в: Unia brzeska 1596. Geneza i skutki: Katalog wystawy. – Toruń, 28. XI. 1996 – 5. I. 1997 / Pod red. M. Woźniaka. – Toruń, 1997. – S. 26. Зміст листа аналізує Т. Кемпа: Kempa T. Metropolita Michał Rahoza a unia brzeska. – S. 65. Джерело зберігається в: AGAD. – AZ. – № 693. – К. 17. У тексті листа загально мовиться, що митрополит надав К. Терлецькому усні інструкції (“устное мовене”). До Я. Замоїського було висловлене прохання, надати письмову відповідь (“писанем ведомым”).

¹⁰ Арх. ЮЗР. – Ч. 1. – Т. 6. – Киев, 1883. – № 51. – С. 104-108.

¹¹ АЗР. – Т. IV. – № 49. – С. 69-71; Акты, издаваемые Виленской Археографической Комиссией. – Т. 33: Акты, к истории Западно-русской церкви. – Вильна, 1908. – № 108. – С. 137-139.

¹² Флоря Б. Брестские синоды и Брестская уния // Славяне и их соседи. – Вып. 3. – М., 1991. – С. 70-73; Дмитриев М. Между Римом и Царьградом... – С. 130.

¹³ Дмитриев М. Между Римом и Царьградом... – С. 131.

¹⁴ Див. мої критичні завваги щодо концепції М. Дмитрієва: Тимошенко Л. Aurea mediocritas російського унієзнавства: зміна парадигми чи реанімація старих концепцій? // Український гуманітарний огляд. – Вип. 11. – 2005. – С. 104-120.

¹⁵ Лукашова С. Миряне и церкви: религиозные братства Киевской митрополии в конце XVI века. – М., 2006. – С. 242-243.

¹⁶ Там само. – С. 250-251.

¹⁷ Див. про це докл.: Тимошенко Л. Єпископська альтернатива ставропігійній реформі церкви (неставропігійні братства Київської митрополії кінця XVI – початку XVII століття) // Theatrum Humanae Vitae. Студії на пошану Наталії Яковенко. – К., 2012. – С. 277-287.

¹⁸ Див., напр.: Ісаєвич Я. Братства та їх роль в розвитку української культури XVI – XVIII ст. – К., 1966. – С. 37; Гудзяк Б. Криза і реформа: Київська митрополія, Царгородський патріархат і генеза Берестейської унії. – Львів, 2000. – С. 188; Шустова Ю. Документи Львовського Успенського ставропігійського братства (1586 – 1788). Источниковедческое исследование. – М., 2009. – С. 228; Lorens B. Stawropigia lwowska jako wzorzec organizacyjno+prawny dla bractw cerkiewnych na pograniczu etnicznym polsko-ruskim w XVI – XVIII wieku // Апологет / Львівська духовна академія УПЦ КП. Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України. – Львів, 2011. – № 1-2 (27-28): Матеріали III Міжнародної наукової конференції, м. Львів, 26 травня 2011 р. “Львівське Ставропігійське Успенське братство в духовній культурі України”. До 425-ліття надання Львівському Ставропігійському братству патріаршої Ставропігії. – С. 21.

¹⁹ MCSL. – Т. 1. – № 127. – Р. 200-201.

²⁰ Gil A. Chełmska diecezja unicka 1596 – 1810. Dzieje i organizacja. – Lublin-Chełm, 1999. – S. 45. Ініціатором заснування братства виступали люблінські міщани, які не посміли оголошувати патріарші благословення, без згоди з митрополитом. Див. також: Дмитрук С. Bractwa prawosławne w diecezji chełmskiej metropolii kijowskiej w XVI – XVII w. // Історія релігій в Україні. Науковий щорічник. 2010 рік. – Кн. I. – Львів, 2010. – С. 327-332.

²¹ Лукашова С. Миряне и церкви: религиозные братства Киевской митрополии в конце XVI века. – С. 304-305.

²² Dmitruk St. Bractwa prawosławne w diecezji chełmskiej metropolii kijowskiej w XVI – XVII w. // Історія релігій в Україні. Науковий щорічник. 2010 рік / Інститут релігієзнавства – філія Львівського музею історії релігії. – Кн. I. – Львів, 2010. – С. 327-332.

²³ Описание документов Архива западнорусских униатских митрополитов. 1470 – 1700. – Т. I. – Спб., 1897. – № 154. – С. 70-71.

²⁴ Центральний державний історичний архів України у Львові (далі – ЦДІАУЛ). – Ф. 129. – Оп. 1. – Спр. 260.

²⁵ Там само. – Спр. 261-264.

²⁶ Там само. – Спр. 259.

²⁷ Див. найдоступніші публікації літопису: Баркулабовская летопись / Публ. А. Мальцева // Археографический ежегодник за 1960 год. – М., 1962. – С. 319-320; Полное собрание русских летописей. – Т. 32. – М., 1975. – С. 174-192. Літопис на правду згадує собор 1594 р., однак найбільший “берестейський” сюжет присвячений собору 1596 р. Не зовсім зрозуміло, якого сюжету стосується заввага Т. Кемпи, який обстоює думку про те, що літописець описав саме собор 1594 р.: Kempa T. Metropolita Michał Rahoza a unia brzeska... – S. 63-64.

²⁸ Арх. ЮЗР. – К., 1883. – Ч. 1. – Т. 6: Акты о церковно-религиозных отношениях в Юго-Западной Руси (1372-1648 гг.) / Под ред. О. И. Левицкого. – № 51. – С. 104-108.

²⁹ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. – AZ. – № 693 (Zbiór dok. perg. 6955).

³⁰ Національний музей у Львові ім. А. Шептицького. – Ф. Рукописи кириличні. – Спр. 2768.

³¹ Помічена особливість грамоти може трактуватися, як пропуск, пов’язаний зі станом рукопису, адже в згаданому переліку на правду є пробіли. Джерело публікувалося за рукописом, який зберігався в архіві Полоцької духовної консисторії.

³² ЦДІАУЛ. – Ф. 129. – Оп. 1. – Спр. 123, 124, 125.

³³ Оригінал грамоти на пергаменті зберігається: Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – Ф. XVIII. – Спр. 61 (№ 586. Див. також: Чернухін Є. Колекція рукописів та архів митрополита Андрія Шептицького. Каталог фонду XVIII Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. – К., 2011. – С. 24. Про копію джерела в фонах ЦДІАУЛ сигналізують М. Капраль і Н. Шестакова: Капраль М. Братство церкви Різдва

Богородиці у Рогатині наприкінці XVI ст. // Рогатинська земля: історія та сучасність. Матеріали першої наукової конференції. Рогатин, 24-25 березня 1995 р. – Львів-Рогатин, 1995. – С. 171; Шестакова Н. Документи до історії рогатинських братств у фондах ЦДІА України м. Львова // Там само. – С. 173 (ЦДІАУЛ. – Ф. 201. – Оп. 4. – Спр. 954). У зв'язку з тим, що згаданий фонд перебуває на стадії реконструкції, перевірити інформацію згаданих істориків неможливо.

³⁴ 30 січня 1591 р. в Рогатині він підписав лист до галицьких міщан. Див. публікацію джерела: Гринчишин Д. Українські пам'ятки XVI – першої половини XVII ст., писані на Рогатинщині // Рогатинська земля: історія та сучасність. – Т. 4: Матеріали третьої наукової конференції. Рогатин, 26 березня 2002 р. – Львів, 2005. – С. 42-43.

³⁵ Архив ЮЗР. – Ч. 1. – Т. 10. – № 39. – С. 70-73. Вочевидь, братство існувало раніше, позаяк воно згадується в грамоті митрополита Михайла Рагози за рік до уконституювання: 14.06.1590 р. він засуджував діяльність львівських братчиків, точніше, передміських братств – миколаївського, федорівського і богоявленського, які разом з Гедеоном Балабаном виступали проти Успенського братства, за що були відлучені від церкви. – MCSL. – № 153. – Р. 241-242.

³⁶ MCSL. – Т. I. – № 212. – Р. 329-330.

³⁷ Жукович П. Брестский собор 1591 г. по новооткрытой грамоте, содержащей деяния его // Известия отделения русского языка и словесности Академии наук. – Т. XII. – Кн. 2. – Спб., 1907. – С. 46; Дмитриев М. Между Римом и Царьградом... – С. 123, 140-141.

³⁸ MCSL. – Т. 1. – № 127. – Р. 200-201.

³⁹ АЗР. – Т. IV. – № 28. – С. 37-39. Фактично, затверджувалася лише школа, заснована ще єпископом М. Хребтовичем-Богуринським. Незважаючи на те, що в джерелі не йдеться про братство, проте можна припустити, що згадувані “дозорці” Святомиколаївської соборної церкви були братчиками. Братство набуло формальних правових рис у результаті надання Сигізмунда III від 11.10.1592 р. (Архив ЮЗР. – Т. 1: 1361 – 1598. – Спб., 1863. – № 206. – С. 243-244).

⁴⁰ Архив ЮЗР. – Т. 1: 1361 – 1598. – Спб., 1863. – № 206. – С. 243-244.

⁴¹ Для порівняння взято текст грамоти, за публікацією: АЗР. – Т. IV. – № 49. – С. 69-71.

⁴² Уявлення С. Лукашової про те, що віленське братство не мало патріаршої ставропігії, розходиться зі свідченням джерел, а також зі ставропігійними засадами його статуту. Так само поверхово висвітлено ставлення митрополита до мінського і гольшанського братств. – Див.: Лукашова С. Миряне и церков... – С. 238-240. Порушене питання вимагає окремого розгляду, що не входить у завдання даної статті.

⁴³ АЗР. – Т. IV. – № 48. – С. 67-69.

⁴⁴ Площанский В. Предисловие (Православная церковь и ее представители в Холмщине) // Акты, издаваемые Виленской археографической комиссией. – Т. XIX. – Вильна, 1992. – С. CLX-CLXVI; Площанский В. Прошлое Холмской Руси по архивным документам XV – XVIII в. и др. источникам. Духовенство. Холмская епархия православной и б. униатской церкви. I: 1428 – 1630. – Вильна, 1899. – С. 228-242.

⁴⁵ Див. про це докл.: Тимошенко Л. Берестейська унія 1596 р. – Дрогобич, 2004. – С. 70.

⁴⁶ У літературі з історії Холмської єпархії, кафедральні маетки не обговорюються навіть для наступного століття. – Див., напр.: Gil A. Chełmska diecezja unicka 1596 – 1810. Dzieje i organizacja. – Lublin, 2005; Skoczylas I. Sobory eparchii chełmskiej XVII wieku. Program religijny Slavia Unita w Rzeczypospolitej. – Lublin, 2008.

ДОКУМЕНТ

1594 р., 28 червня, Берестя. – Пастирський лист митрополита Михайла Рагози для люблінського братства Св. Спаса/Преображення, виданий на Берестейському соборі. Благословення організації мирян, що існувала раніше

Оригінал на пергамені, 62 на 41,5 см., загортка внизу – 5,5 см. з трьома отворами для шнурка, підпис-автограф, печатка (на шовковому темно-вишнево-білому шнурку, у дерев'яній коробці, відтиснена в червоному воску, кругла, діам. 3 см., зображення Божої Матері з розпростертими руками та Ісуса на її тлі, легенда погано читається, вірогідно: "ВОЛЕЮ БОЖИЮ МИХАИЛ РАГОЗА АРХИЕПИСКОПЪ МИТРОПОЛИТА КИЕВСКИЙ И ГАЛИЦКИЙ И ВСЕЯ"), скоропис XVI ст., коричневе чорнило, невеликі дірки на згинах, темні плями від замочень, затертість та затухання тексту від плям.

Мы смиренный Михаилъ Рогоза архиепископъ
митрополит Киевский [и Галицкий и всея] Розьси

Будучи намъ на тотъ часъ назезде ншом дхвнм водлуг уфалы и постановеня ншого, на ден уреченный Рожества святого пророка [и предтечи крестителя господня Иоанна] в богоспасаем[ом г]раде мѣста гедрского Берестейского, при бытности ихъ мсти честныхъ епископовъ, архимандртовъ, [игуменовъ] и не мало священнического [чину по имени ихъ, въ] року тпршнемъ ѡфчд мѣ ѡзнаймуемъ и возвещаемъ всимъ благочестивымъ православия закону нашего святого греческого о томъ, иж молиша нас [свещенный ерей Сава Петровичъ] сослужитель цркве Преображения Гсда Бга и Спса нашего Иус Хрста и приемъ благочестивые и христолюбивые градане мѣста гедарского [Любелского, сыны по духу послушные звирхности] пастырства ншого, епархии епископии Холмское благословитися имъ от ншого симрения приняи чинъ братства свтго святѣшимъ [патриархомъ Кир Йеремеемъ да]ного, по чину братства дховного Лвовского храму Успения [святыхъ] Бгородица, а Виленского храму свтго живоначалное Тройцы, также и Берестейского [храму святого чюдотворца Христова] Николи соборное цркви и ѡ семъ молиша насъ мѣщане релѣи закону свтго греческого, жебысмо имъ, яко парафияномъ цркве тамошнее Любелское свтго Спаса Преображения Господня, мѣ позволили въ завѣдане и опатренее ихъ тую цркв, зо всимикгрунтами и пожитками, той цркви Любелской належачими, на выховане свщеника [ихъ, которые то братья, где бы] се от когож колвекъ якие кривды в добрахъ црквныхъ деяли, маютъ боронити и заступовати, водле правъ наданыхъ [той цркви и артикуловъ въ порядкахъ братскихъ описаныхъ, заховатися мають. Што мы архиепископъ, сполечне зъ ихъ милостю епископы, на тотъ часъ при мне будучими, а меновите: при бытности его милости отца Киръ Ипатей, епископа Володиммерского и Берестейского] и его милости отца Кирила Терлецкого, епископа Луцкого и Острозского, и иныхъ архимандритовъ игуменовъ въ небытности на тотъ часъ [господина отца Дионисія] Збируйского, епископа Холмского и Белзского, нарадившися зо всимъ священнымъ соборомъ ншимъ и то добре усмотревши к намъ пастыремъ своимъ молене [ихъ зело честно и Богу угодно] мѣщанъ любелскихъ при той цркви еже ѡ Хрсте братство[духов]ное мѣсти, радити, справовати и добрами црквными опекагисе и ѡтъ вшелякихъ [кривдъ боронити] заступовати маютъ, по чину и устроению братства вышеречонного, въ [которой] то

цркви братству и всим порядкамъ ихъ ништо жадное [переказы] чинити не маеть, такъ я самъ архиепископъ, яко и епископъ ихъ теперешний Холмський и по немъ будучие наместники того престола и цркви, сиреч епископи и [протопопи] и вси [причетники церковные, вечными часы заховаючи,] а благословение настоящего пастыра епископа Холмського, также на вси порядки дховные, цркви бжой потребные [благословляемъ и въ всемъ соединяемъ сему вышъменованому братству] единочестно и единомыслено и правотверно жити, водлугъ взаконения святое апостолское [кафолическое сиречъ соборное] церкв, матер наш, седми соборы свеленскими] утверженное, ничимъ неωтлучно и послушно со смиренномудриемъ, в любовь нелицемверной во вся вѣки строити, [но обычаю речонного братства, о Господи всегда съ любовью и кротостию] собирающесе, священниковъ же [богоугодныхъ] честныхъ православныхъ и достовѣрныхъ некорчемныхъ [отколь же колвекъ бы трафити и збирати могли соб, при которомъ священнику и на] ука школьная чадомъ своимъ мети, пришельцовъ убогихъ по чину школьному приймовати, болницу, [шпиталь убогихъ своихъ любезно и праведно строити, церковное благолѣпие по силе своей] честно украшати, собранное наданное маетности отъ когожъ колвекъ [боголюбца] во влагалищи [своемъ и шпитальными братскими правдо справовати и рядитимають, въ напастехъ] в бѣдахъ и въ недузехъ брати своей сановнымъ помогати и до гробу равночестно провожати [нищихъ, по преставлении брати своей сиротами жъ и вдовами елико мощно пешися] а между [братею] своею кротостию и терпениемъ нелицемверно [праведно розсужати, аще ли жъ некоей вещи недоумѣются, да испытають о семъ испытнейшого розсужения иншого братства вышъ помененого] и по увещанию [правиломъ всѣмъ любовью смирати. Аще ли жъ кто не будетъ житизъ братствомъ въ единой мысли, но противно мысля творити будетъ соблазнъ межи братею и не престанеть ли, такового теда епископъ и пастырь епархии тамошней съ розсужениемъ да отлучитъ отъ общаго братства къ целомудрию, а въ небытности епископа, ино наместникъ его зъ ихъ священникомъ братскимъ да изженуть изъ цркви. И аще бы кто собе инога искалъ безчинного братства, къ уничижению сему святому братству, таковыя да не имѣють ни единыя власти въ всемъ строении церковного братства; ибо Господь нашъ Иисусъ Христосъ рече: “иже не събъраеть со Мною, на Мя есть, и иже не собираеть со Мною, расточаетъ.” Сего ради отъ нашего] смирения и соборного сго собраня завщватся и во светомъ Дусе повелевается быти братству сему неразрушно и неподвижно во вѣки ниже отъ единаго по временемъ пришлыхъ по нихъ обретаемаго епископа, ниже отъ князей, пнов или священниковъ или мирскихъ [подъ запрещениемъ непрощнымъ] и олтученемъ неразрешенымъ отъ святое восточное каптолическая бжя цркв свтого православия ншого греческого. И аще кто [явится разоряя сия, яко соблазнитель] и разоритель и злоторецъ и дяволу другъ, а врагъ Хрсту, да будетъ отлученъ отъ Отца и Сына и Святого Дха и проклятъ и по смерти [не разрешень и да имѣеть клят]ву вѣни свтыхъ ωтць иже во Никѣи и прочихъ свтыхъ. Бгъ же всякая блгодати той да совершитъ ихъ да утвердитъ, да укрепитъ сохраняя ωт [всякого вреда.] Сего ради и сие писание смирения ншого пастырского даемъ имъ, утвержаючи ихъ благочестно евангелски жити, ωтъ ныне и во вѣчные роды.

Писанъ [въ богоспасаемомъ гграде] Берстйскомъ, назезде ншомъ соборномъ въ лѣто ωтъ создания мира зра а отъ воплощения Гда Бга и Спса Исус Хрста съ преблагословенныя двы Марии ѿфчд месеца июня кн дня.

Михаиль, митрополитъ Киевский и Галицкий и вся Руси рукою власною
[Національний музей у Львові ім. А. Шептицького. – Рк. 2768]

Леонід Тимошенко.

Братський “епізод” в історії Берестейського собору 1594 р.

У статті аналізується і публікується за віднайденим оригіналом з фондів Національного музею ім. А. Шептицького у Львові архієрейська грамота Михайла Рагози, видана для Преображенського братства у Любліні на Берестейському соборі 28.06.1594 р. Наводиться думка про поширення норм ставропігії мирянських організацій у період до прийняття Берестейської унії 1596 р. Водночас верифікуються документальні джерела до історії собору.

Leonid Tymoshenko.

The fraternal “episode” in the history of the Council of Brest in 1594.

The paper analyzes and publishes according to the discovered original from the funds of the A. Sheptytsky National Museum in Lviv the Bishop charter of Mykhaylo Rahoza published for the brotherhood of Transfiguration in Lublin on the Council of Brest, 28.6.1594. It is given the opinion about the distribution of the norms of the stavropigiya of the lay organizations in the period to the adoption of the Union of Brest in 1596. At the same time the documentary sources to the history of the Council are verified.